

RUSYA'NIN İSLAM POLİTİKASI, RUSYA MÜSLÜMANLARI ve TÜRKİYE

Rusya'nın, geçmişte olduğu gibi, Panislâmizm ya da Pantürkizm ile izah etmek yerine, Türkiye'nin kültürel ve dinî yakınlık hissettiği bu bölgelerde İslâm'ın sağlıklı gelişmesine bir katkıda bulunması şeklinde değerlendirmesi daha doğru olacaktır.

İslâm dini, bugünkü Rusya'nın idaresinde olan Müslüman bölgelere, miladi 7. asırdan itibaren girmeye başlamış ve oldukça etkin bir konuma sahip olmuştur. Bu konum, sadece bölge halkının ve devletlerinin bugünü ve geleceği açısından değil, aynı zamanda bir İslâm ülkesi olarak kabul edeceğimiz bölgenin en etkin gücü Rusya Federasyonu'nun bugünü ve geleceği için de önemlidir. Çünkü Rusya Federasyonu, asırlardır kendi bünyesinde yüksek oranda Müslüman nüfus barındırmaktadır. Bu Müslüman nüfus günümüzde Rusya Federasyonu'nun her tarafında yaşamaktadır. Ancak, yoğun olarak Volga (İdil) Ural bölgesinde (Tataristan, Başkurdistan ve çevre vilayetlerde) ve Kafkasya'da yaşamaktadır. Bunun yanında Rusya'nın başkenti Moskova'da ve eski başkenti St. Petersburg'da da azımsanmayacak derecede Müslüman nüfus yaşamaktadır.

Günümüzde Kafkasya'da yaşayan Müslüman toplulukları iki ana gurup halinde değerlendirmek mümkündür. Bunların birincisi, Türk asıllı topluluklardır: Azerbaycan Türkleri, Nogaylar, Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar, Ahıska Türkleri, Stavropol Türkmenleri (Stavropol'ün doğu ve kuzeydoğu ke-

siminde) ve Tatarlar (özellikle Dağıstan, Stavropol ve Rostov'da). İkincisi ise, Avar, Dargin, Lezgin, Lak, Tabasaran, Rutul, Agul, Çeçen, İnguş, Çerkez, Adige, Acar vs. gibi Kafkas halklarıdır.

Kafkasya'daki Müslümanlar kendi aralarında iki ana guruba ayrılabilir: Sünnî ve Şîî Müslümanlar. Sünnî Müslümanlar da, kendi içerisinde iki ana guruptur. Birincisi, itikadî ve siyasî açıdan Maturidî (veya Hanefî), hukukî açıdan Hanefî olanlar. İkincisi, itikadî (inanç) ve siyasî açıdan Eşarî, hukukî açıdan Şafîî olanlar.

Kesin bir ayırım yapmak mümkün olmamakla birlikte, Sünnî Müslümanların itikadî ve hukukî açıdan Hanefî Maturidî ekolüne mensup olanları daha çok Kuzey Batı Kafkasya'da ve Müslüman halkının %20-25'inin Sünnî-Hanefî olan Azerbaycan'da yaşamaktadır. Kuzey Batı Kafkasya'da Hanefîlerin ağırlıkta olduğu yerler, Acaristan'dan başlayıp Kabarday-Balkar, Karaçay-Çerkes ve Adigey Cumhuriyetleri ile Stavropol, Rostov ve Krasnodar eyaletlerini içine almaktadır. Sünnî Müslümanlığın itikadî açıdan Eşarî, hukukî açıdan da Şafîî ekolüne mensup olanlar, daha çok Dağıstan, Çeçenistan ve İnguşet-ya'da yaşamaktadır. Her iki itikadî ve hukukî okul

da gelenek olarak varlıklarını (kısmen de olsa) devam ettirmektedirler. Bu arada Kafkasya genelinde (özellikle ağırlıklı olarak Dağıstan, Çeçenistan ve İnguşetya'da) Nakşi ve Kadiri sūfi gelenekleri ile örfün de önemli bir yeri vardır. Dağıstan'da Kuzey Afrika kökenli meşhur tarikatlardan Şazeliye tarikati da yaşamaktadır. Bu tarikat günümüzde Avrupa'da da, özellikle Fransa'da, yaygındır.

Son yıllardaki en önemli dinî gelişme, Rusya'nın Vahhabilik gibi radikal dinî hareketleri devamlı gündeme getirip başta Araplar olmak üzere birçok dinî hareketin sınır dışı edilmesini sağlamış olmasıdır. Bu durum Rusya Federasyonu'nda dinî anlamda bir boşluk yaratırken yerel bazı avantajların oluşmasını da gündeme getirmiştir. Özellikle geleneksel olarak varlığını devam ettiren İslâm ve Ortodoks Hristiyanlığın, tüm Rusya bağlamında, maddi açıdan da bizzat Rusya tarafından teşvik edilmesi gerektiği yönünde yorumlar yapılmaya başlanmıştır. Meselâ, bu yorumları yapanlardan biri, Volga Boyu Okrug (Privolzhkom district) Başkanı Sergey Kiriyenko'dur. Kiriyenko, bu yöndeki fikirlerini her fırsatta açıkça dile getirmektedir. Ona göre Batılılar için Müslümanlar, "öteki" olabilir; ancak yüzyıllardır Müslümanlarla iç içe yaşayan Ruslar için Müslümanlar "öteki" değil "bizden biri" olması gerekir. S. Kiriyenko'nun burada anlatmak istediği şey, Rusya'nın 11 Eylül olayından sonra din konusundaki politikasını gözden geçirmesidir. Çünkü ona göre İslâm, Rusya için bir problem olmaktan öte bir güçtür. Aynı görüş son günlerde Rusya'nın değişik çevrelerinde de gündeme gelmektedir.

Rusya'nın İslâm politikası üzerinde yapılan son yorumlar doğru bir perspektif taşımakla birlikte bunların birtakım sakıncalı yönleri de vardır. Bu sakıncalı hususları, Türkiye'nin bölgedeki etkisiyle birlikte değerlendirmek gerekir.

Rusya'nın İslâm Politikasının Tarihi Seyri

Rusya'daki Müslümanların tarihine bakıldığında apaçık görülen en önemli hususlardan birisi Rus idaresinin Müslümanlara yönelik politikalarındaki tutarsızlık ve belirsizliktir. Bu problem halen aşılamamış olmakla birlikte, Rusya'nın İslâm Konferansı Teşkilatı'na gözlemci olarak dahil olma isteği ve bunun kabulüyle ortaya çıkan yeni durum ileride bu

konuda olumlu gelişmeler olabileceği yönünde bazı işaretler vermektedir.

Gerçekte Kiriyenko'nun söylemeye çalıştığı hususun sağlam tarihi temelleri vardır. Bunu tarihte ilk kez II. Yekaterina (1762-1796) gerçekleştirmeye çalışmış ve bununla ilgili olarak önce 1783 yılında Petropavlovsk (Kızılyar), Troitsk, Orenburg ve Verhnoural şehirlerinde hükümet yardımı ile camilerin yapılmasını sağlamış ve Orenburg camisinin imamına 150, iki müezzinin her birine yıllık 20 ve bir müderrise de 60 ruble maaş bağlanmasını kararlaştırmıştır. Hatta 1787'de Rusya'da ilk defa Kur'an-ı Kerim birkaç defa bastırılarak Kazaklara ücretsiz dağıtılmıştır. II. Yekaterina'nın 22 Eylül 1788 tarihindeki fermanıyla da Ufa'da (bugünkü Başkurdistan'ın başkenti) Orenburg Muhammedi Ruhani İdaresi (Orenburgskoe Muhammedanskoe Duhovnoe Sobranie Orenburgskogo Magometanskogo Duhovnogo Sobranie) adıyla bir müftülük kurulmasına karar verilmiştir. Kazan'daki Müslümanlar ancak o dönemde ve sonrasında bazı dini özgürlüklere kavuşabilmişler, taş mescit yapabilişler ve kendi bölgelerinde eğitim öğretim faaliyetine girişebilmişlerdir.

II. Yekaterina'nın bu türden tedbirlerinin ve Müslümanlara verdiği bazı hak ve özgürlüklerin o dönemdeki Rusya idaresi açısından hangi gayelere yönelik olduğu ve ne tür kazanımlar elde edildiği konusunda tarihi kaynaklarda birçok bilgi vardır. Fakat bizi burada esas ilgilendiren konu II. Yekaterina'yı bu reforma götüren esas sebebin ne olduğudur. Kanaatimizce gerçek sebep, onun dönemine kadar bir türlü düzene girmeyen Rusya'nın İslâm politikasını belirli bir çerçeveye oturtmaya çalışmasıdır. Çünkü onun dönemine kadar Müslümanlara yönelik ciddi bir eritme faaliyeti uygulanmış ve Rus yöneticileri çoğu zaman Ortodoks misyonerlerle birlikte hareket etmişlerdir. II. Yekaterina ise daha planlı ve ilmi bir misyon siyasetini gündeme getirerek şiddet ve baskı ile birlikte uygulanan misyonerlik politikasını sona erdirmiştir. Onun döneminden sonra çok az bir süre takip edilen bu politika kısa zamanda terkedilmiş ve günümüze kadar da bir belirsizlik ortamı sürüp gitmiştir. II. Yekaterina'yı bu yeni politikaya iten bir başka sebep ise Müslümanların sevgisini kazanarak, Rusya'nın Türkistan'a inme çabasını kolaylaştırmaktır. II. Yekaterina döne-

minde açılmış olan Müftülük adeta kağıt üzerindeki bir kurum gibiydi, Müftülük üyelerinin sadece imtihan yapma görevleri vardı. Nikah, boşanma...vb. aile işleri ile bu konudaki problemlerin çözümü II. Alexander (1855-1881) zamanına kadar Müftülüğe bırakılmamıştır. O döneme kadar bu görev Rus yetkililerinde kalmıştır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, Müftülük her ne kadar yetkisiz bir şekilde açılmış olsa da fiili bir durum ortaya çıkmıştır. Müslümanlar kendi dinlerinin Rusya tarafından tanınmasının verdiği bir güven kazanmışlar ve Müftülükle ilgili fermanın içeriğinde bulunmasa da mektep ve medreseler açmaya başlamışlardır. Açılan mektep ve medreseler adeta Rus yetkililerinin müdahale edemediği bağımsız merkezlere dönüşmüştür. Bu durumu fark eden Ortodoks misyonerler buna müdahale etmenin yollarını aramışlar ve Rus yönetimine sirayet ederek Müslüman mektep ve medreselerle uğraşmaya başlamışlardır. Bu çerçevede Müslüman mektep ve medreselerinde okutulan kitaplara müdahale edilmesi, bu okullarda Rusça'nın okutulması gibi problemler uzun yıllar Rusya Müslümanlarını meşgul etmiştir.

II. Yekaterina'nın bu reform girişiminin dışında Çarlık idaresine reform çağrısı yapan ve "Rus İslam'ı" kavramını ilk kez öne süren önemli bir isim de Rusya Müslümanları arasından çıkmıştır. Bu kişi hepimizin yakından bildiği İsmail Gaspıralı (ö. 1914)'dir. Gaspıralı, *Tavrıda* gazetesinde 1881'de önce "Bahçesaray Mektupları" isimli Rusça makalelerini yayımlamış, hemen ardından da yine aynı gazetede ve aynı yıl bunu daha da geliştirerek "Russkoe Musulmanstvo"yı bastırmıştır. Gaspıralı, bu çalışmalarında, Rusya Müslümanlarının Rusya ile yakınlaşmasına bilgisizlik ve güvensizliğin engel olduğunu ileri sürmekte, Çarlık idarecilerinin Müslümanlardan çekinmelerinin anlamsızlığını gündeme getirmektedir. Rus ve Müslüman halkları arasındaki dostluğun tarihi temellerini de ortaya koyan Gaspıralı, Çarlık yönetiminin belirsizlik ve güvensizliğe dayalı İslam politikasını da eleştirmektedir.

Gaspıralı'nın savunduğu bu fikirler ve yaptığı eleştirilerin bir benzeri, aynı yıllarda, bir Rus yayım organı olan *Novosti* gazetesinde de çarpıcı bir şekilde dile getirilmiştir. *Novosti* gazetesi, 6 Eylül 1883 ve 10 Eylül 1883 tarihlerindeki sayılarında, Rusya'yı idare edenlerin kendi halkı olan Rus olma-

yan halkların din, mezhep ve kültürlerine karşı bilgisizce davrandığını ve politikalarını bu bilgisizlik üzerine oturttüğünü yazmaktadır. Gazete, Rusya'nın İslam politikasının hiçbir zaman belirli kuralara dayanmadığını, uygulanan politikaların da yanlışlığını belirtmektedir. *Novosti*, Rusya'daki Müslümanların en güvenilir halk olduğunu, bu durumun Ruslar ile Müslümanlar arasındaki barış ve dostluk ortamına yardımcı olacağını ancak politikaların bilinçli bir şekilde oluşturulmasının gerektiğini ifade etmektedir. Gazetenin en önemli tespiti ise, Müslümanların, dinen "vatan sevgisi ve yöneticilerine sadakat" ile yükümlü ve bunu alışkanlık haline getirmiş olduklarının altını çizmiş olmasıdır. Özellikle bu son tespit Ehl-i Sünnet geleneğinin, bir diğer ifadeyle geleneksel İslam anlayışının temel yapısı haline gelmiş bir gerçektir.

İsmail Gaspıralı'nın bu radikal çıkışı aslında birçok gerçekleri içinde barındırmaktadır. Rusya tarihine baktığımızda Rus idaresi altındaki Müslümanların aslında, Rusça tabirle "inorodets", yani "yabancı, öteki" veya Tatarca tabirle, "chit" olarak görüldüğü ve onlara yönelik politikalarda ve onlara verilen hak ve hürriyetlerde de genelde bu tarz bir bakışın hakim olduğu bilinmektedir. Hatta bu "inorodets" tabiri sadece Müslümanlar değil, isterse Ortodoks Hristiyan olsun, diğer kavimler için de geçerlidir. Nitekim Çarlık döneminde Müslüman mektep ve

Gaspıralı İsmail Bey

medreselerinin konumunun bir türlü belirlenemeyişi bundandır. Ufa'da Ruslar tarafından kurulmuş olan ve yine Dini İdare'nin kontrolüne verilmeyen Müslüman mektep ve medreseleri, İçişleri Bakanlığı ile Eğitim Bakanlığı'nın bürokrasisi arasında gelip gitmiştir. Bu gibi hataların benzerleri bugün de işlenmektedir.

Geleneksel İslâm Nedir?

Rusya'da son zamanlarda ısrarla üzerinde durulan "Geleneksel İslâm" kavramı ne anlama gelmektedir? Her şeyden önce bu teorinin ortaya atılmasının amacı, bölgede faaliyet gösteren İslâmî ve gayrı ortodoks gurupların Rusya'nın dışına atılmasını sağlamaktır. Bu düşünce 1997'lerden beri gündemdedir. Söz konusu tarihten itibaren Rusya genelinde bütün dinî gurupların yeniden kayda geçirilmesi süreci başlatılmış ve Vahhabi yakıştırmasıyla birçok dinî grup sınır dışı edilmiştir. Ancak burada "Geleneksel İslâm"ın ne olduğu ve bunun nasıl korunacağı konusunda ciddi bir teori ortaya atılmamıştır. Bu konuda "Geleneksel İslâm"ı "ilimli İslâm" olarak kapalı bir şekilde tanımlayanlar olduğu gibi, "1917 öncesindeki dinî yapıya (İdil boyu düzlemindeceditçilik geleneğine) dönme" şeklinde açıklayanlar da olmuştur. Öte yandan Rusya devlet başkanı V. Putin de geleneksel İslâm kavramını kullanarak bu kavramı, adeta terörle eşdeğer gösterilen İslâm kavramının karşısına olumlu bir anlamda koymaya çalışmıştır.

Kanaatimize göre "Geleneksel İslâm"ı en iyi bir şekilde değerlendirmek için Kafkasya, Rusya ve Türkistan coğrafyasına İslâm'ın girişinden bugüne kadarki tarihî süreci iyi değerlendirmek gereklidir.

Bolşevik dönemdeki din, özellikle de İslâm düşmanlığıdır. Sadece sûfi gelenekler değil bütün ilmî gelenekler ortadan kalkmıştır. Günümüzdeki Rusya Müslümanları geriye kalan külleri tekrar alevlendirmeye çalışmaktadırlar.

Öncelikle bölgenin İslâmlaşmasında sôfi tarikatlarının oldukça etkin olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla sôfi tarikatları, "Geleneksel İslâm"ın bir yönünü teşkil etmektedir. "Geleneksel İslâm"ın diğer bir yönünü de, dinin kurumsal örgütlenmesi oluşturmaktadır.

Sûfilik

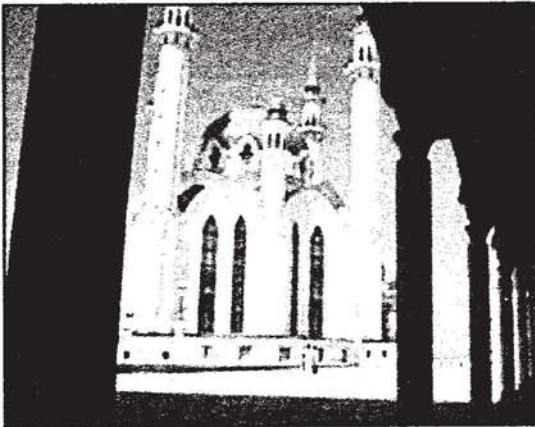
Rusya'daki Müslümanların tarihlerine bakıldığında sôfilik ile iç içe geçmiş bir dini hayata şahit oluruz. Bu o kadar bir birlikteliktir ki, bu bölgedeki Müslümanların bütün kültürel unsurlarına sinmiştir. Edebiyattan, mimariye, sanata, mûsikiyeye ve nihayet dini düşünceye varıncaya kadar. Ayrıca Yesevîlik, Nakşibendîlik ve Kadirîlik gibi üç büyük sôfi gelenek de bu bölgenin tarihine damgasını vurmuştur. Günümüzde bu sôfi yapılanmalardan ikisi Nakşibendîlik ve Kadirîlik, çok az ve deforme bir şekilde, halen yaşamaya devam etmektedir.

Ancak bu sôfi yapılanmalar arasında önemli bir fark vardır. Bunlardan ilki, yani Nakşibendîlik, doğrudan Yesevîlikle ilgilidir ve bir nevî Yesevîliğin devamı niteliğindedir. Nakşibendîlik, Yesevîliğin yayılma alanı olan Maverâünnehir ve Horasan bölgesinde yayılmıştır. Gerek Yesevîlikte gerekse Nakşibendîlikte milli kültür ve geleneklerle kaynaşmış hoşgörülü bir anlayış hakim olmuştur. Yesevîlik ve Nakşibendîlik, tarih boyunca temelde Hanefî-Maturidî çizgisindeki akılcı (rey taraftarı) İslâm anlayışı ile uyum içinde olmuştur. Kadirîlik ise Selef anlayışının hakim olduğu Hanbelî mezhebi çerçevesinde gelişme göstermiştir, akılcı olmaktan daha çok zahircidir. Bu selefi özelliğinden dolayı da Kadirîlik, Nakşibendîliğe göre, daha dar bir bakış açısına sahiptir.

Günümüzde hem Kadirîlik hem de Nakşibendîlik yukarıda belirttiğimiz özelliklerini (Türkiye başta olmak üzere birçok bölgede devam ettirmektedir. Özellikle Kafkasya söz konusu olduğunda Nakşibendîliğin, tıpkı Türkistan coğrafyasında olduğu gibi, bölgenin kabileci anlayışının etkisiyle eski akılcı yapısından uzaklaşıp Selefi (kabileci, dar görüşlü ve mutaassıp) bir çizgiye büründüğü de söylenebilir. Kadirîlik ise zaten geçmişte var olan Selefi yapısını bugün neredeyse aynı tarzda (Türkiye de dahil olmak üzere) devam ettirmektedir.

Bütün bunlar göz önünde tutulduğunda "Geleneksel İslâm" tanımlaması içerisinde Rusya'da sîfi yapılanmadan söz edilip edilmeyeceğine bakmak gereklidir ki, buna verilecek cevap pek olumlu olmayacaktır. Çünkü Kafkasya'yı dışarıda tutarsak, Rusya'daki Müslümanlar arasında geleneksel sîfi ekoller ve anlayışlar ortadan kalkmıştır. Bunun temel sebebi, tabii ki, Bolşevik dönemdeki din, özellikle de İslâm düşmanlığıdır. Sadece sîfi gelenekler değil bütün ilmî gelenekler ortadan kalkmıştır. Günümüzdeki Rusya Müslümanları geriye kalan külleri tekrar alevlendirmeye çalışmaktadırlar. Bu hiç de kolay bir iş değildir. Adeta dinden arındırılmaya çalışılmış, kendi kültürlerine, dillerine yabancılaştırılmış bir toplum tekrar kendine gelmektedir. Bu kendine geliş sırasında ise ister istemez başka Müslüman ülkelerin yardımları olacaktır. Başka Müslüman ülkelerin yardımları eğer uygun tarzda, ideolojik gaye gütmeyen, olursa bu bölge insanı kendi geleneksel anlayışlarına uygun bir din anlayışını yeniden yeşertebileceklerdir. Şayet böyle olmayıp farklı anlayışlar pompalanmaya çalışılırsa o zaman Rusya'daki Müslümanlar, gelenekleriyle olan bağlarını kopardıkları gibi, kendilerine uymayan bir kalıba da zorla sokulmuş olacaklardır.

Günümüzde Rusya'daki Müslümanlar arasında sîfi anlayışa karşı bir tepki gözlenmektedir. Bu tepkinin temel sebeplerinden birisi çeşitli Arap ülkelerine yetiştirilmek üzere gönderilen bölgenin Müslüman gençlerinin selefi bir anlayışla ülkelerine dönmeleridir. Ayrıca benzer bir tepki felsefi, kelâmî ilimler için de söz konusudur. Bu gibi ilimlerin gereksizliği üzerinde durularak bunların dışlanması amaçlanmaktadır.

Bu açıdan akılcı ve hoşgörülü sîfi yapılanmaların, sağlıklı bir İslâm anlayışının gelişmesine yardımcı oldukları bir gerçektir. Ayrıca sîfi yapılanmaların Vahhabilik ve benzeri katı anlayışlarla mücadelede etkin rol oynadığı da bilinmektedir. Bu açıdan, önemli olan Rusya'nın kendi iç yapısındaki sîfi yapılanmalara etkisi olabilecek Türkiye kökenli gayri resmi dinî guruplar içerisinde ağırlıklı yeri olan Nakşibendi yönelimli eğilimleri dışarıya atması, bölgede Kafkasya tipi kabileci bir selefi sufizmin yeşermesine zemin hazırlayabilecektir. Yine Türkiye veya Türkiye dışı Kadirî hareketin bölgedeki faaliyetleri de aynı şekilde gelecekteki Selefi sîfi anlayışı besleyecektir.

Kurumsal İslâm

Rusya coğrafyasının çoğunluğunun Hanefî-Maturidî çizgide bir İslâm anlayışını temsil ettiği bilinen bir gerçek ise de, günümüzde Rusya genelinde ve özellikle Kafkasya'da bu çizginin kısmen de olsa kırılmaya uğradığı açıktır. Kafkasya gibi asabiyet ve kabilecilik ruhunun hakim olduğu toplumlarda, özellikle de hızlı değişmelerin yaşandığı dönemlerde, radikal çıkışlara ve mutaassıp hareketlere hatta kaba politik-dinî söylemlere her zaman rastlanabilir. Bu kaba söylem her zaman; kendinden başkalarını dışlamaya, tekfir etmeye, farklı görüşlere tahammülsüzlük göstermeye açıktır. Bu özellikler Haricîler'in ve Vahhabiler'in anlayışlarıyla hemen aynıdır. Rusya'daki mevcut gelişmeler de bu yönde tehlike sinyalleri vermektedir. Mevcut İslâmîleşme ve geleneklere dönme çabaları içinde seleflik, asabiyet ve kabilecilik ruhu ön plana çıkmaktadır. Çağdaş araştırmacılardan Amri Shikhsaidov, Dağıstan'daki benzeri bir duruma işaret ederek, bunun yerel ve merkezi idarecilerin dikkatinden kaçtığını ifade etmektedir. İdil Ural bölgesinde de benzeri bir durum söz konusudur. Ancak bu bölgede daha çok sufiligi dışlayan selefi bir çizgiye doğru gidişten bahsedilebilir. Ancak sîfilige önem veren guruplar da vardır.

Kabileci bir anlayışla, kendilerini üstün gören Müslüman Araplara karşı eşitlik mücadelesi yapan akıl (rey) taraftarı Mürçie'nin (Murji'ah) görüşlerinin bir devamcısı olarak ortaya çıkan Hanefîlik, İslâm'ın Türkistan'da doğan ve Kırım'a kadar uzanan (eski Altınordu coğrafyası içerisinde) bir anlayış şeklidir. Bugünkü hukuk kodifikasyonuna benzer

en orijinal kodifikasyon da geçmişte, İslâm dünyasında, sadece Hanefî fakihlerince (11-13. asırlar arasında) ve toplumsal şartlar göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Hanefî-Maturidî anlayış şehirli hayatın yapısına en uygun anlayış olarak göze çarpmıştır. Ancak 13-14. asırlardan itibaren, özellikle şehir hayatının (medenî-urban) zayıflamasıyla Hanefî hukukçularının yaratıcı düşünceleri kesintiye uğramıştır. Bu zayıflamayla birlikte kısa zamanda gerek hukuk açısından gerekse inanç açısından akılcılıktan bir uzaklaşma yaşanmıştır. Bu durum günümüze kadar devam etmiştir. Sadece isim olarak kalmış olan Hanefîlik-Maturidîlik, Türkistan başta olmak üzere Kafkasya, İdil-Ural ve Kırım'da halen yaşayan bir anlayıştır. Bu anlayışın bugünkü yaşanan haliyle bile Kuzey-Batı Kafkasya'daki olumlu etkileri çağdaş araştırmacıların gözünden kaçmamaktadır.

Birkaç yıl önce Rusya Bilimler Akademisi Etnoloji ve Antropoloji Enstitüsü uzmanlarınca Kafkasya'da yapılan bir araştırmada, Hanefî-Maturidî anlayışın hakim olduğu ve daha çok şehirli hayatının yaşandığı Kuzey-Batı Kafkasya Müslümanlarının milli kültür ve gelenekleriyle kaynaşmış "dünyevî bir İslâm"a yönelik sakin bir yaşamlarının olduğu belirtilmiştir. Araştırmacılar, "farklı zihniyetlere tahammül ve İslâm dışı geleneklerle barış içinde yaşayabilme olgusu"nun Sünnîliğin Hanefî mezhebine özgü olduğunu ifade etmektedirler. Hatta, aynı araştırmacılar, Hanefîliğin "değişen etno-kültürel ortama ve yeni gelişmelere başarılı bir şekilde uyum sağlayan" esnek yapısına işaret etmektedirler.

Yukarıda anılan hususlara ilave olarak, bugün Rusya genelinde en önemli problemler; din alanında kalifiye (hatta standart bilgiye sahip) eleman eksikliği, bu elemanları yetiştirecek ciddi bir üniversite veya enstitünün bulunmaması veya var olanların yetersizliği, kitap vb. malzeme ihtiyacı ve genel olarak din eğitiminin bütün eğitim kurumlarına yaygınlaştırılmamasıdır. Bütün bu problemler giderilmediği müddetçe Rusya genelinde din, giderek büyüyen bir problem olarak kalacaktır.

Bölgenin bu problemleri giderme konusunda, yukarıda belirttiğimiz kendi geleneksel yapısıyla pek de uygunluk göstermeyen Suudi Arabistan, Ürdün, Mısır, Suriye ve Tunus gibi dinî anlayış açısından gelişmemiş bölgelere öğrenci göndermeleri de meseleyi çözmeyecektir. Bunun en çarpıcı örne-

ği Tataristan'da yaşanmıştır. Arap ülkelerinde eğitim gören bazı imamlar Selefi-Vahhabi eğilimleri ile dikkat çekmişlerdir. Şu anda Moskova'da ve Kazan'da açılmış olan İslâm üniversiteleri ise henüz yüksek din eğitimi veren kurumlar olmaktan uzaktır. Bugün Kafkasya'da sayısız dinî eğitim kurumu vardır. Bunların hiç birisinde yeterli eğitime sahip yönetici veya öğretmenler yoktur. Bu kurumlarda gelişmiş güzel programlar uygulanmakta ve alan uzmanları tarafından hazırlanmamış kitaplar okutulmaktadır.

Türkiye, her şeyden önce, Rusya'ya olan coğrafi yakınlığının da ötesinde, Rusya'daki hemen bütün Müslüman kökenli topluluklardan gelen vatandaşlarının çokluğuyla da dikkat çekmektedir. Bugün Türkiye'nin her tarafında Rusya'da yaşayan Türk asıllı halklardan, Azerî Türklerine, Kumuklara, Nogaylara, Karaçaylara, Balkarlara, Ahıska Türklerine, Tatarlara rastlanmaktadır. Bunun dışında birçok bölgede Çeçen, Abhaz, Gürcü, Acar, Çerkes ve Lezginlerle akrabalığı olan insanları görmek mümkündür. Rusya ile bu yakınlığın dışında, Türkiye'nin dinî anlayışının itikad (inanç) açısından Hanefî-Maturidî, hukuk açısından da Hanefî bir ağırlıkta olması diğer bir yakınlık sebebidir.

Başka bir yönden bakacak olursak; bugünkü İslâm dünyası içerisinde Batı ile Doğu arasında bir köprü vazifesi gören modernleşmiş yegane İslâm ülkesi olması, ciddi bir resmî dinî teşkilatlanmaya sahip bulunması yönlerinden de Türkiye seçkin bir yere sahiptir. Bu konumu itibarıyla da, 1990'lı yıllardan başlayarak, gerek Türkistan coğrafyasına gerekse Rusya'ya yönelik birçok projede Türkiye'nin imzası vardır. Bunu, Rusya'nın, geçmişte olduğu gibi, Panislâmizm ya da Pantürkizm ile izah etmek yerine, Türkiye'nin kültürel ve dinî yakınlık hissettiği bu bölgelerde İslâm'ın sağlıklı gelişmesine bir katkıda bulunması şeklinde değerlendirmesi daha doğru olacaktır. Mevcut faaliyetlerin bilançosu da bunu göstermektedir. Laik bir yapıya sahip olan Türkiye'nin, dinî anlayışını ihraç etmek gibi bir kaygısının olmaması gerekir. Öte yandan, Türkiye'nin kendi dini yapısının istikrarının korunması açısından Rusya'daki dini yapının istikrarının oldukça önemli olduğu da bir gerçektir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin Rusya'nın dini gelişmesinde aktif rol alması tabiidir. Rusya bunun daha da gelişmesi için çalışmalı ve Türkiye ile ortak projeler yürütmelidir.

Türkiye'nin Rusya'daki İslâm'ın sağlıklı gelişmesi yönündeki faaliyetleri, tabii olarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı vasıtasıyla yürütülmektedir. Bu faaliyetler, 2000'den önceki yıllara oranla, 2000'den sonraki yıllarda giderek azalan bir seyir göstermektedir. Bu azalmaya bazı çağdaş araştırmalarda da dikkat çekilmektedir. Özellikle dinî eleman ve akademisyen ihtiyacını karşılamaya yönelik faaliyetler yok denecek kadar azdır. Halbuki Rusya'daki Müslümanların din konusunda yüksek düzeyde yetişmiş eleman ihtiyacı henüz karşılanmadığı gibi, Türkiye'deki İlahiyat fakülteleri ayarında yüksek din eğitimi yapan kurumları da yoktur. Üstelik Rusya'daki okullarda henüz din eğitimi de verilmemektedir. Ayrıca adı geçen bölgelerin idari yapıları ile dinî yapıları arasında görünüşte Din İşleri Başkanlığı adıyla kurulan bir devlet organı var ise de dinî yapının teşkilatlanması kendi haline bırakılmıştır. Devlet tarafından hiçbir şekilde desteklenmemektedir.

Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, 1995 yılından başlamak üzere, Rusya'daki Müslümanların tamamının da içinde olduğu Avrasya İslâm Şurası toplantılarını başlatmıştır. Bu toplantıların ilki Ankara'da 1995'te, ikincisi İstanbul'da 1996'da, üçüncüsü Ankara'da 1998, dördüncüsü Saraybosna'da 2000'de, beşincisi Kıbrıs'ta 2002'de ve altıncısı İstanbul'da 2005'te yapılmıştır. Bu toplantıların üçüncüsünden itibaren Avrasya İslâm Şurası Teşkilatı adıyla bir kurumsallaşmaya gidilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın en kapsamlı faaliyeti olan bu Şuralarda, birçok meseleler görüşülmekle birlikte ciddi anlamda bir gelişme kaydedilememiştir. Birinci Şura'da alınan ve diğer Şuralarda da üzerinde önemle durulan dinî idareler arasında "her türlü ilişkinin geliştirilmesi, kuvvetlendirilmesi ve bu ilişkilere süreklilik kazandırılması" kararının çok fazla icraya konulmadığı açıkça gözlemlenmektedir. İkinci İslâm Şurası'ndan itibaren bütün Şuralarda alınan ortak kararlarda "kaliteli din bilginleri" ve "nitelikli din görevlisi" yetiştirme konusunda ısrar edilmesine rağmen bu konuda ortak bir adımın sadece Azerbaycan ve Dağıstan'da kurulan İlahiyat Fakülteleri ile atıldığı görülmektedir. Ancak bunların da yeterli seviyede olduğunu söylemek imkansızdır. Bu arada gerek Azerbaycan ve Dağıstan'da (İlahiyat Fakültelerinin dışında) gerekse Kafkasya'nın diğer bölgelerinde din görevlisi yetiştiren sayısız din eğitimi ku-

rumunun hangi müfredatla ne okuttukları ve buradan yetişenlerin nitelikleri üzerinde durulmamaktadır.

Rusya'dan bütün Şuralara gelen temsilciler (dinî idare başkanları, müftüler, müftü yardımcıları) en üst düzey şahıslar olmasına rağmen, bölgenin dinî yapısı konusunda ciddi bilgilerden çok hem detaysız hem de sıradan (genel olarak bilinen) bilgiler vermişlerdir. Bunda bölgedeki dinî kurumsallaşmanın yetersizliği, devlet desteğinden mahrumiyeti ve iş imkanlarının oldukça az olmasının etkisi büyüktür.

Türkiye gibi dinî teşkilatlanması oturmuş bir ülkenin yakın komşusu Rusya'da sağlıklı bir din anlayışının gelişmesinde daha fazla etkin olması sadece Rusya Federasyonu'nun değil, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ve hatta Avrupa'nın yararına. Türkiye'deki dini hayatın gelişimi sadece Türkiye'de değil Rusya'da ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde de örnek alınabilecek niteliktedir. Rusya'daki yapı göz önünde bulundurulduğunda, bu bölgede; akla dayalı din ve dünya görüşünün, farklı fikirlere ve inançlara tahammül gösterebilen ilmi bir din anlayışının ve modern değerlerle yoğrulmuş bir dinî yapılanmanın bir an önce oluşturulması gerekmektedir. Bunlar bölgenin geleneksel yapısına da aykırı değildir. Bunları tek başına gerçekleştirebilecek bir yerel dinî yapılanmanın bölgede bulunduğunu söylemek de imkansızdır.

Rusya'da sağlıklı bir dini yapı oluşturmak için önce din eğitimi bütün okullara yaymak gereklidir. Her bölgenin yapısına uygun bir din eğitimi modelinin oluşturulması, doğrudan dinî eğitim veren kurumların her bölgenin kendi ihtiyaçları doğrultusunda nitelikli bir hale dönüştürülmesi, hatta mümkünse din görevlilerinin kısa vadede en az İlahiyat Fakültesi mezunu olmalarının şart koşulması gibi acil tedbirler alınmalıdır.